

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Матеріали щорічної наукової конференції
Національного музею історії України (2022):
статті, публікації, повідомлення

ВИПУСК № 9

Київ — 2023

Редакційна колегія:

*к. і. н. Вадим Арістов, к. і. н. Катерина Валентинова,
к. і. н. Сергій Діденко, к. і. н. Зінаїда Зразюк,
к. і. н. Богдан Патриляк (відп. ред.), к. і. н. Сергій Сіренко,
к. і. н. Богдан Скопненко, д. і. н. Максим Яременко,
к. і. н. Альона Якубець.*

Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. Випуск 9 / Відп. ред. Б. К. Патриляк. – Київ: Національний музей історії України, 2023. – 214 с.

ISSN

Збірник наукових праць, розрахований на фахівців у галузі музеєзнавства, музейних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю.

Автори вміщених статей та матеріалів висловлюють власну думку, що не обов'язково збігається з поглядами членів редколегії і несуть відповідальність за достовірність наведених фактів.

Усі права застережені.

Передрук можливий зі згоди редакції та авторів статей.

ISSN

© Автори статей, 2023
© Національний музей історії України, 2023

Від упорядників

Попри повномасштабну війну з московськими агресорами, Національний музей історії України продовжує публікувати матеріали щорічної науково-практичної конференції, що підсумовує наукову роботу установи впродовж року.

Наш музей має досить давню традицію видання збірників наукових праць та матеріалів щорічних науково-практичних конференцій, започатковану першим випуском «Праць Київського державного історичного музею», що побачив світ у 1958 році.

Сподіваємось, що оприлюднення матеріалів Щорічної науково-практичної конференції Національного музею історії України 2023 р. сприятиме плідній співпраці науковців НМІУ із колегами з українських музеїв, науковцями та освітянами у спільній справі дослідження української історії та проблем музеєзнавства. Також сподіваємось, що наукові публікації збірника стануть у пригоді дослідникам української історії та фахівцям зі спеціальних історичних дисциплін.

З вірою у перемогу та вдячністю Силам оборони України.

Статті, відгуки та побажання просимо надсилати на поштову адресу:
01001, Київ, вул. Володимирська, 2

e-mail: sribna@nmiu.org

ЗМІСТ

Вадим Арістов Марина Дегтяренко <i>Грамота гетьману Юрію Хмельницькому на володіння містом Гадячем</i>	8
Олександр Білоус Валентина Смірнова <i>Українські бранці: комеморативні практики Національного музею історії України у Другій Світовій війні</i>	12
Денис Тоїчкін Олена Шевченко <i>Гетманська булава з колекції Національного музею історії України</i>	27
Олена Буняк <i>Творчий спадок дніпропетровського архитектора Оскара Хавкіна (за матеріалами НМІУ)</i>	34
Анастасія Вітрянська Тетяна Форманюк <i>Портрет Фелікса Лубенського з колекції Національного музею історії України</i>	42
Сергій Дейнеко Сергій Данченко <i>Сестрорецький рубль – раритет із нумізматичної колекції Харківського історичного музею</i>	53
Олена Дацюк <i>Поштові картки видавництва САР у фондовій колекції Національного історико-архітектурного музею "Київська фортеця"</i>	59
Наталія Кондратенко Тамара Кондратенко <i>Японська зброя в зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського</i>	81
Олена Кохан <i>Дитячі заклади Києва в 1920-х рр. (за матеріалами НМІУ)</i>	94
Оксана Куценко Юрій Полідович <i>Половецька кам'яна статуя з фондів Львівського історичного музею</i>	107
Богдан Патриляк Антон Богдалов Олександр Лук'янов <i>Експедиція Національного музею історії України звільненою від російських агресорів Правобережною Київщиною у квітні-травні 2022 р.</i>	113
Юрій Полідович Сергій Діденко <i>Дві скіфські бляхи з колекції С. М. Крейтона в зібранні Національного музею історії України</i>	132

Тетяна Радієвська Олександр Науменко Тамара Мовша: сторінки музейного життя та внесок у формування археологічної збірки Національного музею історії України	142
Сергій Сіренко Особливості громадського харчування на підприємствах Донецької області у другій половині 1950-х рр.	160
Оксана Сулима Ранні пейзажі Павла Горобця	171
Анастасія Шапошнікова Соціально-культурологічний підтекст мандрівного фольклорного сюжету про війну грибів на території України початку ХХ ст.	182
Альона Якубець Поява звуковідтворювальної апаратури та її вплив на повсякдення жителів Києва на початку 20 ст. (за матеріалами фондової колекції НМІУ)	199

CONTENTS

Vadym Aristov Maryna Degtiarenko <i>Charter to hetman Iurii Khmelnytskyi for the town of Hadiach.</i>	8
Oleksandr Bilous Valentyna Smirnova <i>Ukrainian pows: commemorative practicies of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.</i>	12
Denys Toichkin Olena Shevchenko <i>Hetman's mace from the collection of the National Museum of the History of Ukraine.</i>	27
Olena Buniak <i>Creative legacy of the Dnipropetrovsk architect Oskar Khavkin (based on the NMHU materials)</i>	34
Anastasiia Vitrianska Tetiana Formaniuk <i>Portrait of Feliks Lubenskyi from the collection of the National Museum of the History of Ukraine.</i>	42
Serhii Deineko Serhii Danchenko <i>Sestroretsk ruble – rarity from the numismatic collection of the Kharkiv Historical Museum.</i>	53
Olena Datsiuk <i>CAP Publishing House postcards in the collection of the Historical and Architectural Museum "Kyiv Fortress"</i>	59
Nataliia Kondratenko Tamara Kondratenko <i>Japanese weapon in the collection of Vasyl Krychevskyi Poltava local lore Museum.</i>	81
Olena Kokhan <i>Institutions for children in Kyiv in 1920-s (on materials from NMHU)</i>	94
Oksana Kutseniak Yurii Polidovych <i>Polovetsian stone statue from the collection of the Lviv Historical Museum.</i>	107
Bohdan Patryliak Anton Bohdalov Oleksandr Lukianov <i>Expedition of the National Museum of the History of Ukraine in April–May 2022 to the right-bank Kyiv region liberated from the russian aggressors.</i>	113
Yurii Polidovych Serhii Didenko <i>Two scythian plaques from Serhii Kreiton's collection of the National Museum of the History of Ukraine.</i>	132

Tetiana Radiievska

Oleksandr Naumenko

*Tamara Movsha: pages of Museum life and contribution
to the formation of the archaeological collection
of the National Museum of the History of Ukraine 142*

Serhii Sirenko

*Peculiarities of public catering at the enterprises
of the Donetsk region in the second half of the 1950s 160*

Oksana Sulyma

Early landscapes by Pavlo Horobets 171

Anastasiia Shaposhnikova

*Socio-cultural subtext of the folklore motif about
the mushroom war on the territory of Ukraine in the 20th century 182*

Aliona Iakubets

*Emergence of sound reproduction equipment and its influence
on Kyiv citizens in the early 20th century (based on the collection
of the National Museum of the History of Ukraine). 199*

Вадим Арістов

кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Марина Дегтяренко

кандидатка філологічних наук,
наукова співробітниця
відділу науково-видавничої діяльності,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Vadym Aristov

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Research Fellow,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Maryna Degtiarenko

Candidate of Philological Sciences (PhD),
Research Fellow of the Department
of Scientific Publishing,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ГРАМОТА ГЕТЬМАНУ ЮРІЮ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ
НА ВОЛОДІННЯ МІСТОМ ГАДЯЧЕМ****CHARTER TO HETMAN IURII KHMELNYTSKYI
FOR THE TOWN OF HADIACH****Анотація**

Стаття містить огляд грамоти, виданої московським царем гетьману Війська Запорозького Юрію Хмельницькому на володіння містом Гадячем. Документ датується початком 1660 р. Після укладення Переяславської угоди Юрія з Московією восени 1659 р. гетьман просив царя про підтвердження грамоти на володіння Гадячем, виданої його батьку Богдану Хмельницькому 1654 р. Відповіддю на це клопотання стала грамота Олексія Михайловича 1660 р. Означений документ не був опублікований у класичних збірках документів, пов'язаних із історією держави Війська Запорозького другої половини XVII ст. Таким чином, опрацювання грамоти заповнює археографічну лакуну.

Ключові слова:

Юрій Хмельницький, Гадяч, археографія,
рукописні документи, Національний музей історії України.

Abstract

The article provides an overview of the charter issued by the Muscovite tsar to the Hetman of the Zaporozhian Host Iurii Khmelnytskyi for the town of Hadiach.

The document dates back to the beginning of 1660. After the conclusion of the Pereiaslav treaty between Iurii Khmelnytskyi and Muscovy in the autumn of 1659, the hetman asked the tsar to confirm the charter for Hadiach, issued to his father Bohdan Khmelnytskyi in 1654. In response to this request, Tsar Oleksiy Mykhailovych issued the charter in 1660. This document was not published in the classical collections of documents related to the state of the Zaporozhian Host's history of the second half of the 17th century. The study of the charter thus fills the archaeographic gap.

Keywords:

Iurii Khmelnytskyi, Hadiach, archaeography, written documents, National Museum of the History of Ukraine.

Юрій Хмельницький та пов'язані з ним документи цілком очікувано посідають другорядне місце в науковій історіографії та українській історичній пам'яті. Гетьмана часто розглядають у негативному світлі, протиставляючи видатному батькові. «Переяславські статті» осені 1659 р., укладені Юрієм із московитами, цілком слушно оцінюють як суттєво погіршену версію Переяславської угоди 1654 р. і «Березневих статей» Богдана Хмельницького. В цій статті йтиметься про ще один документ, поява якого вкладається в означену модель.

1654 р. московський цар Олексій Михайлович видав грамоту, якою надав місто Гадяч у володіння Богдану Хмельницькому. Цей документ досить відомий. Його вміщено в 10 томі археографічної серії «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России» (далі – АЮЗР)¹. Після смерті засновника держави Війська Запорозького та нетривалого гетьманування Івана Виговського владу отримав Юрій Хмельницький. На початку 1660 р., після укладення нових «статей», цар передав молодому гетьману Гадяч у спадкове

володіння та видав відповідний документ. Утім, ця надавча грамота, відсутня у публікаціях джерел, вочевидь, залишилася невідомою археографам. Нині цю прогалину можна заповнити.

Грамота Олексія Михайловича Юрію Хмельницькому на підтвердження володіння містом Гадячем зберігається у фондах НМІУ (зібрання рукописних документів, інв. № РД-132). Її датовано 22 січня 7168 (1660) р., видано в Москві. Це паперовий документ розмірами 52 × 41 см. (Рис. 1)

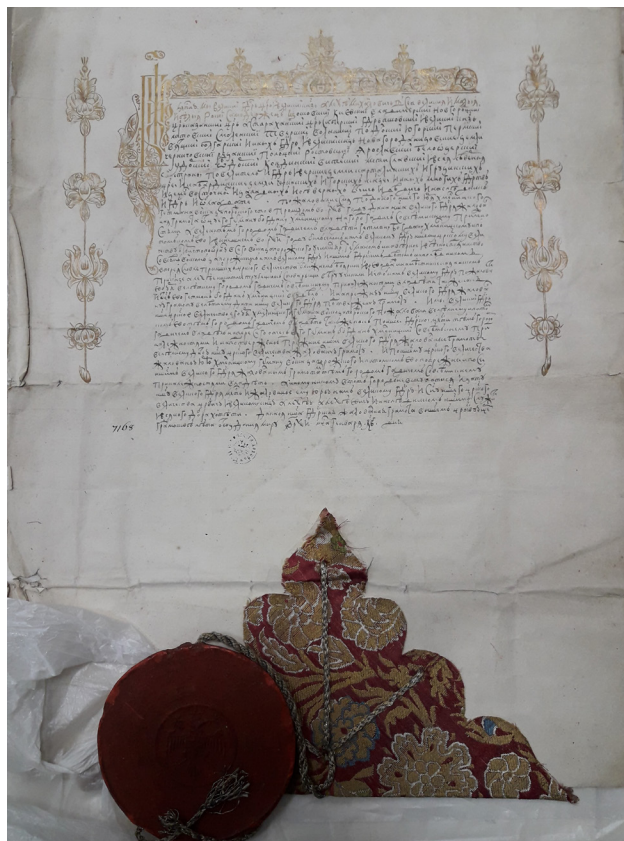
До основного аркуша на мотузках кріпиться добре збережена печатка Олексія Михайловича з гербовим зображенням двоголового орла в центрі та написом із п'яти рядків по колу. Навколо місця кріплення печатки з обох боків аркуша виконано тканинну накладку. На звороті печатки зроблено польський каліграфічний напис «Moskwa». Зверху та з боків від основного тексту розміщено рослинний орнамент. Ініціал і орнамент виконано золотою фарбою.

На звороті документа міститься припис: «Б(о)жією М(и)л(ос)тію великій г(осу)д(а)рь і великій кн(я)зь Алексѣи

¹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. 10. – Санкт-Петербург, 1878. – С. 497–499.

Михайлович всеа Великія и Малыя и Бѣлыя Росіи самодержец». Також на звороті зроблено припис польською мовою: «Przywilej Cara Moskiewskiego Chmielnickiemu dany na Hadiacz»². (Рис. 2)

Над польськомовним написом стоїть позначка «№ 5». Подібний напис і номер («№ 2»), зроблені схожим почерком, можна побачити на додатковому аркуші, що супроводжує грамоту Олексія Михайловича місту Козельцю на магдебурзьке право 1656 р.³ Проте в цьому разі припис сповіщає, що козелецький документ забрав польський король Ян-Казимир під час воєнної кампанії 1663–1664 рр. На підставі такого зближення можна припустити, що грамота Юрію Хмельницькому на Гадяч і привілей Олексія Михайловича місту Козельцю належали до того самого комплексу документів, що вивезли до Речі Посполитої з Лівобережжя під час походу Яна-Казимира на Лівобережжя 1663–1664 рр. Згодом, як і привілей Козельцю, грамота Юрію Хмельницькому на Гадяч потрапила до Російської імперії та увійшла до головного архіву Міністерства іноземних

**Рис. 1. Грамота
Юрію Хмельницькому
на володіння Гадячем.
Лицьовий бік**

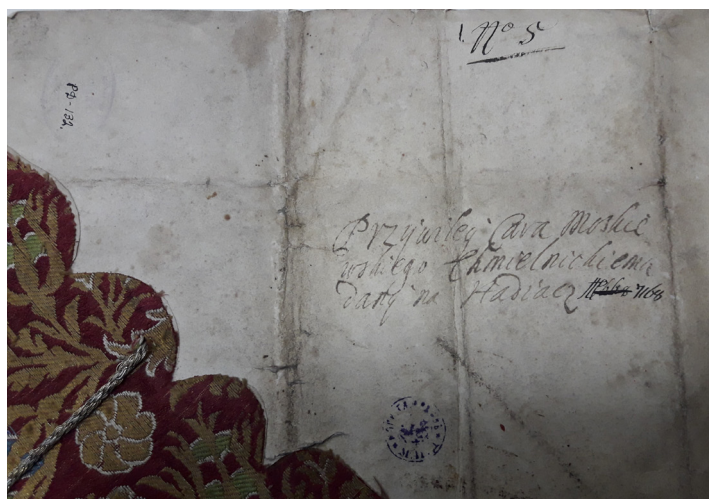

Рис. 2. Грамота Юрію Хмельницькому на володіння Гадячем. Напис польською мовою на зворотному боці

² Пізніше рукою іншої людини після слова «Hadiacz» додана дата – 7168. Водночас помітно, що автор припису мав труднощі з відчитуванням запису року кириличними (літерними) цифрами. Спершу він намагався скопіювати кириличну дату та встиг написати «#р», тобто «сім тисяч...» Потім дописав «668», імовірно, відрахувавши 5500 років замість 5508 від дати «від Створення Світу». Нарешті він закреслив «#р668» і поряд написав «7168».

³ Про цю грамоту див.: Арістов В. Ю. Коли місто Козелець отримало магдебурзьке право? // Український історичний журнал. – 2021. – № 1. – С. 183–189.

справ, про що свідчить відповідний штамп на звороті документа. До фондів НМІУ грамоту передав голова Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР Порфирій Овчаренко 1948 р. (акт № 140 від 20.01.1948 р.).

У тексті грамоти міститься посилання до попереднього документа, наданого Богдану Хмельницькому 7162 (1654) р. на володіння містом Гадячем, що закрі-

плювалося за ним і його нащадками. Як зазначено далі, запорукою видання цього документа стала Переяславська угода 1659 р. та чолобитна Юрія Хмельницького.

Опрацювання грамоти й подальша публікація тексту зможуть заповнити археографічну лакуну та збагатити документальну базу вивчення початкового періоду історії держави Війська Запорозького.

